

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

SLEZSKO

Rudolf Žáček

Slezsko v roce 1327/29

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Slezsko

RUDOLF ŽÁČEK

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2005

Kniha vychází za podpory firmy Anopress IT, a. s., která knížky Ediční řady Stručná historie států nabízí v elektronické podobě v rámci vědomostních databází.

© Rudolf Žáček, 2005

© Libri, 2005

ISBN 80-7277-245-7

Obsah

Předmluva	9
Ediční poznámka	12
Slezsko – název a hranice	13
Pravěk Slezska	17
První obyvatelé a starší doba kamenná	17
Slezsko ve střední, mladší a pozdní době kamenné	18
Doba bronzová a železná, Keltové ve Slezsku	22
Przeworská kultura v době římské a stěhování národů	30
Počátky historického Slezska	34
Od příchodu Slovanů po Velkou Moravu	34
Slezsko mezi Přemyslovci a Piastovci	39
Úředním knížectvím piastovského Polska	45
Počátky dělení Slezska	46
Jindřich Bradatý – zakladatel moci Vratislavská	47
Kolonizace Slezska	48
Mongolský vpád a bitva u Lehnice 1241	50
Slezsko a Přemysl II. Otakar	51
Slezsko za posledních Přemyslovců	55
Další dělení Slezska a počátek vlády Lucemburků	59
Přechod Slezska do svazku českého státu	61
Úspěchy dynastické politiky	63
Slezsko v předhusitském období	66
Husitské války	70
Spanilé jízdy a odcizení Slezska	71
V období bojů o český trůn	74
Slezsko od smrti Zikmunda po Jiříka z Poděbrad	74
Boj českých králů Vladislava a Matyáše o Slezsko	79
Za vlády Jagellonců	82
Reformace ve Slezsku	83
Nástup Habsburků	86
V období předbělohorském	86
Rudolfův Majestát	89
Stavovské povstání a třicetiletá válka	91
Od vítězství k porážce	91
Útrapy Slezska na sklonku třicetileté války	95

Pod vládou absolutismu	98
Rekatolizace	98
Slezsko mezi velmocenskými zájmy	99
První pokusy o reformy	100
V paprscích osvícenství	102
Slezské války	102
Pruské Slezsko	105
Protižidovská opatření	106
Hospodářské důsledky rozdělení Slezska	107
Sedmiletá válka	108
Reformy v Českém (Rakouském) Slezsku	110
Reformy v Pruském Slezsku	112
Války s revoluční Francií a napoleonské války	114
Od Pilnické deklarace k porážce Pruska a Rakouska	114
Slezsko za dalších reforem a v počátcích průmyslové revoluce	116
Slezsko po porážce Napoleona	119
Návrat absolutismu	121
Od vídeňského kongresu k revoluci 1848	122
Revoluce 1848–1849	124
Na cestě k moderní společnosti	129
Správní reformy v Rakouském Slezsku	129
Národnostní hnutí ve Slezsku	130
Prusko-rakouská válka 1866	133
Slezsko součástí Rakouska-Uherska a německé říše	134
Rakouské Slezsko	134
Pruské Slezsko	134
Nástup dělnického hnutí	136
Německo-česko-polské rozpory	138
Od boje za všeobecné hlasovací právo po	
1. světovou válku	141
Rakouské Slezsko	141
Německé Slezsko	142
První světová válka	146
Válečné útrapy a růst národnostních rozporů	147
Mezi dvěma válkami	150
Nástupnické státy a rozdělení Slezska	150
Boj o Těšínsko	151
Situace v německém Slezsku	152

Plebiscit	153
Nové hranice	156
Od zlatých 20. let ke krizi	158
Národnostní konflikty a nástup nacismu	159
Slezsko – neuralgický bod Evropy	162
Druhá světová válka a okupace	165
Součástí sovětského bloku	168
Počátky poválečné obnovy Slezska	168
Pod vlivem studené války	172
Na cestě k reformám	174
Normalizace v ČSSR a stanné právo v Polsku	176
Na přelomu tisíciletí	181
Na prahu 21. století	185
Přehled slezských knížectví	186
Bílské	189
Břežské	190
Bytomské	190
Falkenberské (Nemodlínské)	191
Hlivické	191
Hlohovské	191
Javorské	192
Karolat-Bytom	192
Kozelské	192
Krnovské	193
Krosenské	193
Lehnické	194
Minstrberské	194
Namyslovské	194
Niské	195
Olešnické	195
Opavské	196
Opolské	196
Osvětimské	196
Pštinské	197
Ratibořské	197
Seveřské	197
Stínavské	198
Střelecké	198
Svídnické	198

Těšínské	199
Tošecké	199
Trachenberské	199
Volovské	199
Vratislavské	200
Zaháňské	200
Zátorské	201
Encyklopedické heslo	202
Tabulka místních jmen	209
Doporučená literatura	212

Předmluva

Tato práce má sloužit především široké čtenářské obci k poznání dějin země, jež byla po několik staletí nedílnou součástí českého státu, a ovlivnila tak do značné míry jeho osudy ve středověku a raném novověku. I po roce 1742, tedy v době, kdy byla již většina Slezska součástí sousedního Pruska, spojovala naše země se Slezskem četná pouta takřka ve všech oblastech života. I v novodobé historii je spjata se Slezskem řada událostí, které se bezprostředně dotýkají minulosti i současnosti Československa, dnes České republiky. Ovšem už vzhledem ke svému rozsahu i zaměření edice SHS si knížka neklade za cíl být obsáhlým syntetickým zpracováním dějin Slezska.

Mnohé události spojující české a slezské dějiny upadly do zapomenutí, nebo si je prostě již neuvědomujeme. Slezsko, a zejména jeho hlavní město Vratislav, patřilo k nejzavilejším odpůrcům českých husitů a v letech 1618–20 pro změnu k největším oporám protihabsburského stavovského povstání. Ztráta většiny Slezska v roce 1742 byla jedním z nezanedbatelných impulsů hospodářského rozvoje českých zemí. Porážka Marie Terezie v tzv. slezských válkách přiměla zkostnatělou habsburskou byrokracii k urychlení osvícenských reforem. Konflikt o nepatrnou část Slezska, Těšínsko, ovlivnil negativně na celé meziválečné období československo-polské vztahy, promítl se do jednání o československo-polské konfederaci za 2. světové války a jeho dozvuky přesáhly i vítězství Spojenců v roce 1945. Dnes si už asi jen málokdo uvědomí, že se Slezskem jsou bezprostředně spjata tak významná jména naší historie jako manželka posledního Přemyslovce Václava III. Viola Těšínská, česká královna Anna Svídnická, vratislavský biskup Jošt z Rožmberka, synové a vnuci krále Jiřího z Poděbrad jako knížata minstrberská, Albrecht z Valdštejna a řada dalších.

Popsat srozumitelně a výstižně historii Slezska není pro historika snadným úkolem. Nejedná se totiž o nějaký kompaktní státní celek, u nějž by bylo možno podat výklad jeho politických, hospodářských a kulturních dějin, tak jak jsme zvyklí sledovat v pracích zabývajících se minulostí států. Slezsko vlastně

nikdy ve své historii státem jako takovým nebylo. Tříšť drobných i větších vzájemně mezi sebou soupeřících knížectví, charakterizující Slezsko takřka od jeho vstupu na scénu střední Evropy, se nepodařilo žádnému z vládců – i když vůle některým z nich rozhodně nechyběla – stmelit do sevřeného útvaru. To dávalo nemalé šance všem sousedům k vyhlídkám na jeho připoutání k vlastnímu teritoriu. Slezsko tak vždy bylo součástí některého z větších střeoevropských politických celků, ať již Polska, zemí České koruny, Pruska a později Německa, habsburské monarchie, Československa a České republiky. Mnohdy dokonce bylo – a je vlastně dodnes – rozděleno mezi dva a v meziválečném období až tři sousedící státy.

Jeho osudy tak nebyly pouze ovlivňovány ze strany zemí, ke kterým náleželo, nýbrž samotné Slezsko se nejednou stalo katalyzátorem urychlujícím politické, ekonomické, náboženské a kulturní procesy v nich probíhající. Bylo rovněž předmětem svárů, konfliktů, nájездů a válek a samo jimi snad nejvíce utrpělo. Právě na jeho území se odehrávalo a často i rozhodovalo nemálo ozbrojených střetnutí předurčujících další dění v této části střední Evropy.

Je přirozené, že na poměrně malém prostoru není možné podat úplný a vyčerpávající obraz tisíciletých dějin území s tak komplikovanou historií. Pozornost je proto primárně věnována politickým dějinám, zatímco dějiny hospodářské, sociální, náboženské či kulturní jsou sledovány jen v míře nezbytně nutné. Stejně tak zasazení dějin Slezska či jeho jednotlivých částí do celkového obrazu historie států, k nimž v té či oné době náleželo, je realizováno jen v účelové zkratce potřebné pro vykreslení alespoň základních obrysů pozadí jednotlivých událostí. K velkým problémům náleží rovněž užití tvarů místních názvů. Vzhledem ke skutečnosti, že většina obcí a měst ve Slezsku má minimálně dnes dva ekvivalenty, polský a německý, nemalá část přinejmenším těch větších z nich má ale v našem prostředí zakořeněný (byť mnohdy zastaralý) název český, jsou v knize užity české názvy a v závěru pak čtenář najde soupis českých názvů s uvedením jejich současných úředně platných polských ekvivalentů, ale i s německými jmény. Standardním způsobem nelze ostatně zpracovat ani encyklopedické heslo, které je součástí knih z této ediční řady, ne-

boť Slezsko není ani dnes, ať již v Polsku, či v České republice součástí administrativních celků v jeho historických hranicích. Mnohdy dokonce byla historická hranice Slezska již zcela vymazána, zejména tam, kde tvoří dnes součást jednoho města, jako je tomu např. v případě Ostravy či Frýdku-Místku. Nelze proto dnes udat přesnou rozlohu Slezska či počet jeho obyvatel. Přestože Slezsko dnes již neexistuje jako administrativně správní celek, zůstává nadále pojmem hluboce zakořeněným v realitě minulých dějů i současného života. Zaslouží si proto, aby čtenář, usilující o hlubší poznání své zakotvenosti v tomto regionu, měl možnost je získat.

Česká odborná ani populárněvědná literatura nedisponuje doposud – na rozdíl od literatury německé či polské – celkovým zpracováním dějin Slezska. Za první vlaštovku lze považovat *Dějiny Slezska v datech*, které autor tohoto přehledu publikoval v roce 2004 v nakladatelství Libri. I tyto stručné dějiny, které držíte v ruce, mohou tuto mezeru zaplnit pouze zčásti. Snad se jim podaří splnit cíl, který si v tomto úvodu daly. Dík za umožnění jejich vydání náleží proto nakladatelství Libri a jeho šéfredaktorovi PhDr. Františku Honzákovi. Dále považuji za svou povinnost poděkovat svým kolegům ze Slezské univerzity v Opavě a z dalších vědeckých pracovišť, především pak PhDr. Vratislavu Janákovi, CSc., za pomoc při zpracování kapitoly věnované pravěku Slezska, řediteli Archeologického ústavu AV ČR v Brně doc. PhDr. Pavlu Kouřilovi, CSc., za připomínky ke slovanskému a velkomoravskému období, řediteli Zemského archivu v Opavě PhDr. Karlu Müllerovi a doc. PhDr. Ireně Korbelářové, Dr., za přehlédnutí celé práce a cenné připomínky k jejímu obsahu. Děkuji rovněž Ing. Jaromíru Breuerovi, členu ÚV Matice slezské, za upřesňující informace vztahující se zejména k období let 1935–45.

Opava, květen 2005

Ediční poznámka

V publikaci jsou použity ve starší české historiografii užívané české nebo zčeštěné názvy slezských měst, a to s výjimkou míst, která zpravidla vzhledem ke své velikosti (např. většina archeologických lokalit) tyto ekvivalenty nemají. U nich je užito současné polské znění. Pro nalezení dnes platných polských názvů je v závěru publikace srovnávací soupis českých (zčeštěných), úředních polských a historických německých názvů míst.

Pro snazší orientaci českého čtenáře jsou v textu vesměs uvedeny názvy polských a německých periodik, spolků a politických stran v českém překladu.

Obdobně jsou i jména slezských knížat užívána v obvyklé české podobě (Jindřich, Zbyhněv, Přemysl atd.).

Slezsko – název a hranice

Z geografického hlediska představuje Slezsko oblast vymezenou přibližně na západě tokem Lužické Nisy od jejího soutoku s Odrou jižně až k Lužickým horám, poté východně podél dominujících horských pásem Krkonoš, Orlických hor a Jeseníků, kde zahrnuje Kladskou kotlinu a severní předpolí Moravské brány a dosahuje až k západním výběžkům Karpat. Od nich se obrací na sever k Visle a obloukem k severozápadu zčásti podél řek Liswarty a Przemsze, dále severním okrajem doliny řeky Barycze a opět jihovýchodně zpět k soutoku Odry a Lužické Nisy.

Toto maximalistické vymezení rozlohy Slezska doznalo v průběhu staletí řady změn.

Původně bylo jako Slezsko označováno patrně pouze území osídlené kmenem Slezanů, tedy oblast, jejímž bezprostředním centrem je hora Šléza zvedající se z okolního terénu nedařleko městečka Sobótka poblíž Vratislavi. Její kultovní význam byl natolik význačný, že se k ní posléze identifikovaly jako „slezské“ i ostatní slovanské kmeny obývající prostor horního a středního Poodří. V pozdějším období, po vzniku vratislavské diecéze, bylo možno Slezsko ztotožnit s územím příslušejícím pod pravomoc vratislavských biskupů. Z Polska se vydělilo po jeho rozdělení na údělná knížectví v roce 1138, kdy připadlo jako celek knížeti Vladislavovi II. V roce 1177 bylo ovšem na údělná knížectví rozděleno i samotné Slezsko, a poté se s pojmem Slezsko setkáváme zpravidla již jen jako s termínem označujícím pozdější Dolní Slezsko, a to v opozici k Hornímu Slezsku, označovanému až do 15. století převážně jako Opolsko. Členění Slezska na Dolní s centrem ve Vratislavi a Horní s centrem v Opolí (až v nové době se staly hlavním centrem Horního Slezska průmyslové Katowice) trvá v podstatě dodnes.

Vedle geografického dělení Slezska na Horní a Dolní se používá i členění podle příslušnosti k jednotlivým vyšším politickým celkům. Můžeme se tak setkat s označením Slezska jako českého, československého, německého, polského, pruské-

ho či rakouského. Jako České Slezsko je zpravidla označováno buď Slezsko v období jeho příslušnosti k zemím Koruny české, tedy přibližně v letech 1327–1742 (zde se ale obvykle používá pouze pojmu Slezsko bez přívlastků), případně se toto pojmenování týká té části Slezska, jež zůstala součástí habsburské monarchie po roce 1742 (tedy území knížectví Těšínského a částí knížectví Opavského, Krnovského a Niského). Pro ně se ovšem rovněž (a častěji zejména v zahraniční literatuře) používá i pojmu Rakouské Slezsko. Konečně je jako České Slezsko chápáno území Slezska přináležející k dnešní České republice. Československým Slezskem je pak označováno území Slezska náležícího k Československé republice v letech 1918/20–38 a poté v letech 1945–92.

S pojmem Pruské Slezsko se lze nejčastěji setkat jako s označením části Slezska získané králem Friedrichem II. v roce 1742. Tato část byla součástí Pruska (resp. později Německa) až do let 1918–20. Od sjednocení Německa a vřazení Pruska do německé říše se ovšem používá pro Pruské Slezsko i názvu Německé Slezsko. Termínem Německé Slezsko bývá ovšem rovněž označována ta část Slezska, která zůstala součástí Německa i po roce 1920 (do roku 1945), tedy Dolní Slezsko a západní část Horního Slezska (včetně Opolska).

Konečně Polským Slezskem je nazýváno Slezsko v rozsahu bývalého slezského vojvodství v meziválečném Polsku s centrem v Katovicích. Jako Polské Slezsko bývá rovněž označováno i Slezsko v dnešním Polsku, ovšem zpravidla pouze v české literatuře, a to pro odlišení od Slezska českého. V polské i jiné zahraniční literatuře se ale hovoří v případě současného polského Slezska většinou jednoduše pouze o Slezsku.

Dále se lze setkat i s řadou dalších pojmů, jež jsou odvozeny např. ze jmen panovnických dynastií, pod jejichž vládou Slezsko náleželo, a pak se objevuje Slezsko jagellonské, lucemburské či habsburské, a našla by se nepochybně v literatuře i jiná označení.

Pojem Slezsko, ať již označuje jakékoliv území, náleží bezesporu ke jménům zemí, hor, řek, ale i obcí a měst, jež jsou pro mnohé z nás slovy důvěrně známými, slovy, která používáme, aniž bychom se zamýšleli nad tím, kde se vzala, jak vznikla, co vlastně původně znamenala. Snahy vysvětlit původ názvu

Slezsko trvají už takřka tisíc let. S prvním pokusem o výklad se setkáváme už na počátku 11. století v díle saského kronikáře Thietmara. Autor, který se zúčastnil tažení císaře Jindřicha II. proti Polsku v roce 1017, poznamenal při popisu událostí u hradu Němčí, že toto místo leží „...ve slezské zemi, která obdržela své jméno kdysi od jisté velké a velmi vysoké hory...“. Jednalo se tehdy v Thietmarově pojetí nepochybně o horu Ślężu, zvedající se z ploché krajiny u města Sobotky nedaleko Vratislavi. Nešlo ovšem jen tak o ledasjaký vrch. Ślęża, která dominuje centrální části Dolního Slezska obdobným způsobem jako hora Říp krajině Českého ráje, představovala nejpozději v raném středověku významné kultovní místo, k němuž se s bázní i úctou obracely po dlouhé věky zraky obyvatel celého kraje. Výklad německého kronikáře se zdál být logickým, a stal se proto obecně přijatelným.

V nové době si však všeobecnou podporu získal jiný výklad. Německá historiografie, vedená mj. snahou prokázat v místních názvech Slezska stopy jeho pradávného germánského osídlení, se opřela o zmínku řeckého zeměpisce Ptolemaia ze 2. století n. l. o germánském kmeni Silingů, jehož sídlo bylo vědci lokalizováno do oblasti Poodří. Řeka Ślęża se podle této teorie původně měla jmenovat Silinga, což mělo v jazyce starých Germánů označovat klidně plynoucí vodu. Uvedený výklad převládal takřka až do poloviny 20. století a byl akceptován zejména německou, ale zčásti rovněž polskou historiografií.

Po navrácení Slezska do hranic polského státu po 2. světové válce se polská historická věda snažila postupně rozpracovat novou teorii výkladu názvu Slezsko. Odmítla za pomoci lingvistických argumentů jeho odvození od germánských Silingů. Neztotožnila se však ani s výkladem kronikáře Thietmara z 11. století, neboť prokázala, že přejímání názvu hor bylo při tvorbě místních jmen jevem zcela výjimečným, zatímco často bylo možno doložit přejímání názvu vodních toků. V polské historiografii je proto dnes přijímán názor, že jméno Slezsko je odvozeno od slovanského jména řeky Ślęzy. Historiografie německá se dosud ovšem většinou přiklání ke staršímu výkladu. V posledním období se objevily rovněž další pokusy o výklad původu názvu Slezsko, opírající se tentokrát o dnes módní keltskou tradici.

Ať tomu již bylo jakkoliv, s pojmem Slezsko se setkáváme po více než 1 000 let. Přestože Slezsko vlastně nikdy nevytvořilo samostatný, svébytný a jednotný politický útvar, který by se stal aktivním subjektem rozhodujícím o svých osudech, i v roli objektu působení mocenských vlivů českých, německých či polských poznamenal tu více, tu méně politický, hospodářský a kulturní život zemí, které si na jeho držení činily nárok.

Jeho obyvatelé prošli peripetemi událostí tvořících historii střední Evropy, ale nestali se nikdy, i když se tu a tam objevovaly pokusy jej deklarovat, moderním národem. Přesto ale dokázali, v podmínkách setkávání a střetávání kultur a jazyků, vytvářet pozoruhodnou syntézu jakoby předbíhající dnešní vývoj integrující se Evropy. Není jen a zcela jejich zaviněním, že multikulturalita starého Slezska nedokázala, a ani nemohla dokázat, překonat bouřlivá období 19. a 20. století, jež postavila na první místo ideu národní.

Pravěk Slezska

První obyvatelé a starší doba kamenná

První lidé se na území pozdějšího Slezska objevili již ve starém paleolitu (cca 1 milion – 350 000 před n.l.), a to asi před 500 000 lety. Památkou na jejich pobyt jsou pazourkové nástroje a zvířecí kosti z dolnoslezských lokalit Třebnice a Rusko, nebo štípaná kamenná industrie z pískovny ve Skřečoni u Bohumína.

Podstatně mladší – náležející již starší části středního paleolitu (cca 350 000 – 40 000 před n.l.) – jsou nálezy přímo z Vratislavi nebo z Rozumic na Ratibořsku. Jejich nositelem by již mohli být představitelé různých forem tzv. neandrtalců. Ti byli jistě o něco později, zhruba v období 200 000 – 100 000 před n.l., tvůrci pěstních klínů, jaké známe z Konradówki, z Owsiszce nebo na českém území z Bohuslavic či Polanky nad Odrou.

Z mladší části středního paleolitu pochází již řada sídlišť s nálezy kamenných nástrojů a kostí – např. na hoře Polom u Wojcieszowa či v Radochowské jeskyni v regionu Kladska. Otevřená sídliště reprezentují v Dolním Slezsku nálezy z Oporowa u Vratislavi či z Wojborze v bývalém vojvodství Jelenia Góra, v Horním Slezsku z Kornic na Ratibořsku, z Lisieć na Hlubčicku, na naší straně z Bělé na Hlučínsku atd. Většinou jde o nálezy až ze závěru středního paleolitu, tedy zhruba z prvních dvou třetin posledního tisíciletí před n.l. Kosterní pozůstatky neandrtálského člověka se přímo v „historickém“ Slezsku nedochovaly, do oblasti horního Poodří však patří proslulá čelist z jeskyně Šipka na Kotouči u Štramberka, náležející kultuře mousterienu a datovatelná také do závěru středního paleolitu.

Z období mladého a pozdního paleolitu (cca 40 000 – 8 000 před n.l.) je ve Slezsku známa již celá řada lokalit – většinou otevřených stanic, ale i sídlišť v předsíních jeskyní nebo předměstí – s nálezy především kamenné štípané industrie, případně kostí aj. Toto období je již érou současného člověka, *Homo*

sapiens sapiens; poslední neandrtálci mizí v jeho nejstarší fázi, do cca 30 000 před n.l. Z přechodu mezi středním a mladým paleolitem kolem 40 000 před n.l. pochází známá stanice na tzv. Kamenné hoře u Otice u Opavy, náležející kultuře szelétienú, o níž nevíme, zda jejím nositelem byli ještě neandrtálci, anebo již moderní lidé. Ti byli ale bezpochyby obyvateli nejvýznamnější paleolitické lokality v celém Slezsku, proslulého sídliště z mladší fáze gravettské kultury (cca 25 000 – 20 000 před n.l.) na části vrchu Landek, náležející k Petřkovicím u Ostravy. Tam byla kromě početných nálezů štípané kamenné industrie zjištěna ohniště a v nich kousky místního černého uhlí, použité jako palivo (!), soška mladé těhotné ženy, vyřezaná z krevelu (hematitu) původem z Nížkého Jeseníku – tzv. Petřkovická Venuše, fragment další ženské plastiky i kosti mamutů a jiné diluviální zvířeny. Velmi významné poznatky přinesl v posledních letech na polské straně hranice také výzkum sídliště kultury magdalenienú (cca 15 000 – 10 000 před n.l.) v Dierzysławi, v Dolním Slezsku sídliště z pozdního paleolitu (cca 10 000 – 8 000 před n.l.) např. v Olbrachcicích nebo Siedlnici.

Z období mezolitu (cca 8 000–5 500 před n.l.) je z území Slezska známo několik desítek lokalit s převážně mikrolitickými kamennými nástroji. K významným nalezištím patří například Plawniowice nedaleko Hlivity, Zyrowa poblíž Krapkowic, dále Domaszkowice nedaleko Nisy a další, většinou z oblasti Horního Slezska. Na české straně hranice je z té doby známo zatím pouze několik nevýrazných nálezů z okolí Opavy.

Slezsko ve střední, mladší a pozdní době kamenné

Mezolitem skončilo dlouhé období lovecko-sběračského způsobu života. Na jeho místo nastupuje hospodářství založené na zemědělské produkci. Ve Slezsku, jako všude ve střední Evropě, se objevili nejstarší zemědělci z jihovýchodu kolem poloviny 6. tisíciletí před n.l. S nástupem atlantického klimatu, teplejšího a vlhčího, než je současné, se před cca 8 000 lety pokryla střední Evropa souvislými lesy s převahou listnatých stromů. V tomto prostředí vyžďářili příchozí rolníci první, poměrně velice úrodná pole a založili první zemědělské osady,

jež představovaly epochální změnu proti nestabilním, sezonním tábořištím předcházejícího období. Neolitičtí zemědělci dali střeoevropskému způsobu života venkova základní rysy, které mu zůstaly až do středověku, příp. novověku. Značili základní sortiment obilovin (více druhů pšenice a ječmene), luštěnin (hrách a čočka), úrodu uchovávali v jamách (obilnicích), obilí drtili valouny (tříky) na kamenných podložkách, tzv. zrnotěrkách, a připravovali si z hrubé mouky kaše a chléb. Chovali základní druhy hospodářských zvířat (hovězí dobytek, ovce, kozy a prasata, již dříve byl domestikován pes). Z textilních rostlin (len, případně i konopí) a vlny ovcí si nejstarší zemědělci zhotovovali oděvy.

Lov a sběr se stal v obživě jen doplňkem. Ve Slezsku – v její jižnější části oblasti hornoslezských spraší, na březích řeky Opavy – nabyl velkého ekonomického významu intenzivní rybolov (důvody nejsou dosud jasné), kterému se zřejmě dědičně věnovaly specializované rody či komunity. Tento jev byl v rámci střední Evropy naprostým unikátem nejen na počátku neolitu, kdy se s ním setkáváme poprvé, ale po celých cca 2 000 let, kdy jej můžeme ve zmíněném mikroregionu konstatovat (nejmladší doklady pocházejí ze středního eneolitu).

Vesnice nejstarších zemědělců se skládaly z několika dlouhých tříprostorových domů z pěti řad nosných kůlů, se stěnami vyplétanými proutím a omazávanými hlínou a se sedlovou střechou, krytou slámou či rákosem. Neolitičtí obyvatelé znali i techniku roubení, jak dosvědčují soudobé nálezy vydržených studní, ale ve stavebnictví ji využívali minimálně. Žili zřejmě v rovnostářsky organizovaných komunitách, v nichž rozhodující postavení zaujímal „mocní muži“ ve věku asi 40 až 50/60 let, kteří stáli v čele hospodářství, jejichž jádrem byl velký dům s příslušenstvím. Málo diferencovanou společnost dokládají ve Slezsku hroby s prostou výbavou, jejíž hlavní součástí tvoří několik nádob s potravou do zázvěti, objevující se tu i onde na sídlištích. Na konci neolitu se začínají objevovat náznaky pohřebišť, ale vždy v souvislosti se sídlišti (v závěru lengyelské kultury – v Dolním Slezsku lokalita u vsi Ślęza u Vratislavi, v Horním pak Kornice). Duchovní představy nejstarších zemědělců směřovaly k zajištění plodnosti stád a polí i k zachování rodu. Můžeme je shrnout pod pojmy kultu předků

a zemědělských kultů, ale o jejich konkrétní podobě mnoho nevíme.

V období neolitu (cca 5 500 – 4 000 před n.l.) bylo území Slezska osídleno lidem páskového či podunajského komplexu (kultury lineární, vypíchaná a starší část lengyelské). V Dolním Slezsku je toto osídlení reprezentováno rozsáhle prozkoumanými sídlišti jako je Strachów, Střelín, Gniechowice, Tomice, Stary Zamek, Zarzycy, Janówek, Jordanów Śląski, Tyniec Mały aj., v Horním Slezsku na polské straně Pietrowice Wielkie, Mochów, Ocice u Ratiboře, Kornice, na české straně Neplachovice, Kateřinky, Velké Hoštice, Píšť a další.

Významnou proměnu přinesl ve všech ohledech eneolit, pozdní doba kamenná. S novými technologickými postupy a s nimi spjatými objevy – zápřahem dvojic dobytčat (vynález kola a vozu, dálkový transport, objevení oradla a orné zemědělství) a s počátky výroby a zpracování kovu (rozvoj dělbý práce, koncentrace a specializace výrob, počátky nejstarších řemesel a obchodu) – šly ruku v ruce změny v sociálním uspořádání. Z masy zemědělského obyvatelstva se postupně vyčleňovaly některé speciální skupiny jako prospektoři, horníci, řemeslníci, obchodníci apod. Tyto nové profesní skupiny byly základnou nejstarších evropských mocenských elit, jejichž privilegia se stávají postupně zřejmě dědičnými.

Velké změny jsou patrné ve sféře ideologické. Prokazatelná je zejména přeměna sakrální ikonografie, z níž mizí zobrazení žen, která jsou na počátku eneolitu zčásti nahrazena intenzifikací zpodobování zvířat a reflexí nových vymožeností (tažné dvojice dobytčat, zobrazení kol a vozů, vyobrazení bojových sekeromlatů atd.), zčásti mizí pod rouškou abstraktní symboliky, která nakonec v bronzové době převládla.

Počátky eneolitu (cca 4000 – 2000 před n.l.) jsou ve Slezsku spojeny se závěrem lengyelského vývoje, ale nejvíce inovací se prosazuje o něco později, v souvislosti s nástupem kultury nálevkovitých pohárů. Vznikla někdy ve druhé polovině 5. tisíciletí v pásu severoevropských nížin a na začátku 4. tisíciletí iniciovaly skupinky migrantů z této oblasti, usazující se na periferii tradičních sídelních území, několikasetletý proces. Na jeho konci lid lengyelské kultury přejímá nové formy hmotného projevu, zejména pokud jde o tvar a výzdobu nádob. V Dol-

ním Slezsku lze z významných lokalit uvést Tomice (u Dzierżoniowa), Janówek, Jordanów Śląski, Strachów, Nosočice aj., v Horním Slezsku na polské straně Pietrowice Wielkie, Ocice u Ratiboře, Kornice, Tomice (u Glogówku), Raków, Wojnowice, Polskou Cerekew, na české straně Přední Cvilín u Krnova, Hradec nad Moravicí (obě výšinná hradiska), Vávrovice, Holasovice, Brumovice, Velké Hoštice, Palhanec atd.

Velmi atraktivními objevy jsou zjištění hornické těžby nerostných surovin: serpentinitu na Janské Gorze v Dolním Slezsku a pazourku v Makowě u Ratiboře nebo nejnověji objev lichoběžného domu ze tří řad kúlů, zjištěného v roce 1996 ve Vávrovicích.

Na konci středního eneolitu byla kultura nálevkovitých pohárů vystřídána kulturou s kulovitými amforami. Ta vznikla opět na severu, na podloží tamní kultury nálevkovitých pohárů v kontaktu se severským megalitickým prostředím a rozšířila se na širokém prostoru od Posálí přes Poodří a Povislí až do povodí Dněstru a Bugu. Příznačná je pro její sídelní síť struktura izolovaných koncentrací drobných sídlišť a tábořišť (mluví se o polokočovných chovatelích dobytka). Pouze v jižní části jejího osídlení na sprašových půdách jsou ústřední osady těchto koncentrací rozsáhlé. Evidentně jde o velká sídliště usedlých rolníků, případně i s dlouhými domy ve starých tradicích původního neolitického lidu, jenž je zde stále demografickým základem.

Z území Dolního Slezska náleží k nejlépe prozkoumaným lokalitám např. osady v Sicinách, Starém Zámku nebo v Pęczi v okrese Góra, hroby jsou známy z Niedar poblíž Třebnice. Koncentrace osídlení tam shledáváme jak ve sprašové oblasti nad levobřežními přítoky Odry, tak i na pravobřeží, zejména v povodí Barycze. Nejvýraznější sídelní koncentrace v Horním Slezsku jsou na polské straně zjištěny v okolí Ratiboře a Malého Hlohova, na české dosud jen jediná, v okolí dnešní Opavy – sídliště ve Vávrovicích bylo zřejmě její centrální vsí.

Již v období kultury s kulovitými amforami se osídlení značně destabilizovalo. Pravděpodobně přibližně paralelně s ní (nebo jen o málo později) se začíná v Poodří objevovat kultura se šňůrovou keramikou, původu severního, příp. východního, která v období pozdního eneolitu (druhá polovina 3. tisíciletí), převládla v celé oblasti. Tato kultura byla zřejmě plně pastevecká a z Poodří nejsou známy vůbec žádné doklady síd-